

2. Կենտրոն
7. 200

ԹԹԹ ԵՊԵՆԵՆԿԻ

30468

2016 թ. 19016 ՎԿԻ

7. 200

მაი 1901 წ
N VI

დიდი ხელნაწერი

საითკენაც კი ფეხს გადაედგამთ ჩვენს დალოცვილს სამ-
შობლოში, ყველგან შევხვდებით საოცარს ძეგლებს, ტაძარ-
მონასტრებს.

აგერ კვერცხივით მრგვლად აღსრბოლილი გორაკი, ყოვლის
მხრივ მიუდგომელი, უღალ კლდეებით გარემოზღუდული. მისს
მწვერვალზედ მოჩანს ლამაზი ტაძარი. რამდენი საუკუნეა, მას
ებრძვის თოვლი, ნამი, ქარი, ქარტყილი, მიწის ძერა, გრი-
გალი და ხუილი! ის კი დგას თავისთვის, შეუძრველად, შე-
ურყველად, მყუდროდ, დიდებულად, ბრწყინვალედ! ბუნებრივი
სტიქიონი მას ვერ ეკარება: იგი სახლია ღვთისა და მხოლოდ
ღმერთს ესაუბრება იღუმლად! და ამასთანავე გაშტერებულს
მგზავრსაც ეუბნება: „მიმზირე, დასტკბი! აღმაგო მკლავმა ძლი-
ერმა, მყარს კლდეზედ ვდგევარ სვეტად თავისუფლებისა, მო-
წმად გმირულად წარვლილ ცხოვრებისა.

აი იქით, კვერნაქზედ ანუ სადმე შვენიერებით მორქმულს
ველოზზედ, მოჩანს სხვა ძეგლი, დიდი დიდებული, მაღალი
ამაღლებული, შვენი შვენიერი, ჩუქურთმით შოჩუქურთმებუ-
ლი, ქანდაკით მოქანდაკებული, ხატით დახატული, ლომფი-
ნით გადახურული ანუ რკინის კამარა გადართხმული. დგას
დიდშვენიერად, ვით რაიმე გოლიათ ბუმბერაზი. დგას და მაღ-
ლით დიდებულად გადმოჰყურებს არემარეს, განშვენებულს
ვენახებით, წალკოტებით, მტილოვან ველებით. სახნავ-სათესე-
ბით, ტყე-მინდვრებით. გადმოიცქერის და გვეუბნება: „, შეილე-

ბო! ყოველივე ესე შეჰქმნეს თქვენმა მამებმა და პაპებმა; უღრანი ტყე გაჩეხეს და სახნაგ-სათესად აქციეს, მყარი კლდეები გასქრეს, გახერიტეს და რუები გამოიყვანეს სათესების სარწყავად; მეც აქ აღმაგეს თვისს სიწმიდედ. თვისს ეროვნებისა და სარწმუნოების დასაცავად. ცხოვრება მარტო ოდენ ბრძოლა იყო და გმირულოდაც იბრძოდნენ. დღეს რაღა ხართ თქვენ! მიიხედ-მოიხედეთ, ხელი გაინძრიეთ, ჭკუაც მიიშველეთ, შეუდექით საქმეს, ამოვისილი რუები ამოსწმინდეთ, გაჯანდაკებული მიწები გაათხვიერით, გავერანებული მამულები წესიერად მოაწყეთ, ჩამოქცეული და დაძველებული სახლები შეაკეთეთ, შეიღებს წიგნი და ხელობა რაიმე ასწავლეთ, საქონელი უკეთესი მოიშენეთ, ერქვანნი გაიხალეთ და ღმერთიც დაგლოცავთ და გაგიმარჯვებთ, მეც აქ გდგევარ საოხად თქვენდა. იშრომეთ კეთილად, ძმურად, შრომა უტკბილესი მადლია, უქმობა უმწარესი ბიწიერება. ეით მშვილდოსანი უკაპარქოდ ვერ გაიტყორცნის ისარს, ისრე კაცი უშრომოდ ვერ ეწევა კეთილდღეობას...“

სხვა ადგილას კიდევ მეტყველობს სხვა სიწმინდე; „სიმაგრე და სიმკვიდრე არ მაკლია და ბებერს კი ვგვევარ მოუფლელობით; ობობა და ბაბაჭუა ქრელს აბამს ჩემს წმიდა სარკმლებში; ტვერი და ქუჭყი გადაეკრა ჩემს კედლებს, ხატებს და ეტრატებს. სად ხართ, ნეტარნო მამანო! რატომ აღარ მესმის თქვენი ტკბილი ქართული, თქვენი მქვერმეჟქვი რიტორება, თქვენი მამაშვილური დარიგება, თქვენი კრძალვით აღსრულებული წირვა-ლოცვა! რატომ ველარ ვხედავ აქ, ჩემს კარმიდამოში, გუნდს თქვენის მოწაფეებისას? სად დაძაბუნდით აგრე ბეჩავად! ჰოი, მაგონდებიან ძველნი მამანი! რა რიგ მიყვარდა მე მათი გამჭრიახობა, მათი განუწყვეტელი რუდუნება და საქმიანობა! ქეშმარიტად დიდ იყო ღვაწლი მათი! იგინი ღმერთსაც ემსახურებოდნენ და მრევლსაც უვლიდნენ და ჰპატრონობდნენ სახელოვანად. რა არ იცოდნენ მათ?—ყველაფერი, რაც კი საჭიროა კაცურად ცხოვრებისათვის. სწორედ აქ, ამ

ჩემს დანგრეულს სენაკში იღვწოდა ერთი მათგანი და აქ დასწერა მან ეს სიტყვები:

«წყალობითა ღუთისაჲთა მომეცა ღვინიერ მოძღუარისა, კელოვნებაჲ ესე ვითარი:

- ა: კელი სწავაჲ ხუცობისაჲ;
- ბ: კელი მეორე მწიგნობრობისაჲ;
- გ: კელი მესამე წერაჲ ხუცურისაჲ;
- დ: კელი მეოთხე შექმნაჲ ეტრატისაჲ;
- ე: კელი მეხუთე შეკვრაჲ წიგნისაჲ;
- ვ: კელი მეექვსე მხატვრობისაჲ;
- ზ: კელი მეშვიდე მკერვლობისაჲ;
- ც: კელი მერვე ტყავის კერვისაჲ;
- ძ: კელი მეცხრე ხუროვნობისაჲ;
- წ: ხელი მიათე ყოვლისავე მსოფლიოჲსსა მუშაობისაჲ. შენდობა ყავთ:*)

„ჰო-და, იმ ნეტართ არ იცოდნენ, რა არის დაღალვა, რა არის უქმობა; მდიდრულად არ იმოსებოდნენ ივინი, ხელთათმანს მათ ხელზედ ვერ ნახანდით, ეცვათ მარტივად, უძღებობა და ნაყოვნება არ იცოდნენ, არამედ იყვნენ და საქმიანობდნენ, თვისს მრევლს მწყსიდნენ კვერთხითა მტკიცით». არა გჯერათ? აჰა მაგალითი სამწყსოსთვის თავდადებულის ტყაპუქოსან მწყემსისა:**)

„და იყო, რაჟამს მოიწია კელმწიფე, რომელსა ერქუა იამამე, ქალაქად ტფილისად; სარნჯმან იყო წინაშე მისა დიდი: და შეკრბა ერი მრავალი ქრისტიანეთა და სარკინოზთა. იყო მუნ ბერიცა ვინმე ერთი მონაზონი, რომელი წარჩინებულთაგანი იყო ერისკაცობასა მისსა. მიხედა მას იამამმან და ჰრქუა:

*) იხ. საეკლ. მუხ. ტყავზედ ნაწერი. წიგნი № 557, გვ. 311.

***) წ.-კითხვ. საწიგნეს № 1463.

— იცია, რაჲ მეგულების შენდა ყოფაჲ ღღეს?— მიუგო მან და ჰრქუა:

— ეინაჲ შემძლებელ ვარ მე, ცნობად, რაჲ გეგულების შენ ყოფად! იამამჲან ჰრქუა:

— მეგულების, რაჲა შეურაცხებისაგან მოგიყვანო დიდებად და, უნდოჲსა მაგის წილ და მატყლისა სამოსლისა, შეგმოსო სამოსელი შარავანდელთაჲ!...“

ამ ბერმა, რომელიც ერისკაცობაშიაც თურმე წარჩინებული ყოფილიყო, დიდის მფლობელის წინაშეც არ გაიხადა თვისი ტყაბუჭი და გმირულადაც დაიცვა თვისი სამწყსო და სარწმუნოება. იგი დარწმუნებული იყო, — და მისს რწმენას ესამართლებოდმცა, — რომ არა ტანისამოსი და ოქრო ამშვენებს კაცს, არამედ ნაკისრ მოვალეობის მოწიწებითა და კრძალვით აღსრულება...

და მოგონებანი ესე აღგვიძრა ჩვენ წიგნმან ბუმბერაზმან, რომელი ეკუთვნის საეკლესიო მუზეუმს, და აღნიშნულია № 186-ით და შეიცავს 1161 ფურცელს (in fol., გვ. 2322).

სად არის ეს წიგნი გადაწერილი, რა დროს, ვისგან და ვისთვის?

ამ კითხვების პასუხს ეპოევით თვით ხელნაწერის 1-ლს კაბადონზე. იქ სწერია ლექსად:

მე ესე წიგნი შევამკვე გიორგი მალაქიამან,
უფლის წულ, ციხის თავმან და გვარად აბაშიძემან,
სვერ-შორაპნის მქონემან თავსახლად ჭალატს (?) ყანამან
ღ ღროშის ნაპირის პატრონმან, მორკმით, სიმდიდრით მეამან.

მას ჟამად მეფე მესიძა, შვილი მივეცი თამარი;
მას გავატანე ბევრი რამ, უცხო მურასა ქამარი;
იმერეთს, ოდიშს, გურიისს, აფხაზეთს ვიყავ თამამი
ღ ვაჲ რა ცუდად ვისაჯე, კაცხს გამითხარეს სამარი.

იერუსალიმს აბრაჰამის ტაძრისა ამაგებელმან,
პატრიარქისა მრავალჯერ გამგზავნმა და მარგებელმან,
ამ სამის საბატონოში სიმართლით განმაგებელმან
ღ მტერისაგან შემოუვალმან, დამცველმან, გამმაგებელმან.

წმიდავ დავით გარეჯელო, ეს წიგნი შენ შემოგწირე,
ამისთვის რომ სიმდიდრეში სული ცოდვით შევიძვირე;
მეოხ მეყავ ღმრთის წინაშე, ვითა მწვლილი შეიწირე,
ღ აღმიხოცენ ბრალნი ჩემნი, განმიბანე ცოდვის მწვირე,

ოცდა ხუთი ლიტრა ცვილი ერთ კერასად გულად ვიღენ,
ამა წიგნთას მოკიდდენი, გამოგზანით მანდ მოვიხვენ;
სხვამაც ასე შემოგწირონ, ცუდი არის, ნუ ინახვენ,
ღ საყვედრელად ნუ შემრაცხ, ლოცვა ჩემი ყურად იხვენ.

მეფეს, დადიანს, გურიელს—სამსავ ჩემი ჰყვა ასული,
სამგანვე მიჯდენ დედოფლად, ქემით კმაჲ მქონდა გასული.
ამ სოფელს არა მაკლდა-რა, ცამდის არ ვიყავ ასული,
ღ ბოლოდ მიწა მიწად მოვიქეც, სოფლიდან ვიქმენ გასული.

1622 წელს შაჰაბაზ 1-ლის ლაშქარმა ამოსწყვიტა გარეს-
ჯის ბერები და თვით დიდებული ლავრაც გააოხრა. მას შემდეგ
გავიდა კარგა ხანი და ეს უდაბნო ვერანად დაშთა. გარესჯის
აღდგენას ხელი მოსჭიდეს 1690 წელს, თუმცაღა ამას წინა-
დაც ამ საქმისათვის ზრუნავდა არჩილი, მეფე კახეთისა. ამ საგ-
ნის შესახებ საეკლესიო მუზეუმის ერთს სიგელში (№ 349) სწე-
რია:

ქ ჩვენ, მღუთისა მიერ კურთხეულმა, ქართლისა, კახე-
თისა მაკურთხეველმან კათალიკოზმან იოვანემ*), ამბა აღა-
ვერდელმან ნიკოლოზ, ნინოწმინდელ ეფისკოპოსმან არსენ,
და სრულ ერთობილთ მიტროპოლიტ-ეფისკოპოსთა ვაფა-
რიგეთ უდაბნო დავით გარესჯისა: ასე რომ ჟამთა ვითარე-

*) იოანე დიასამიძე (1688—1700“.)

ბისაგან მოოკრებულიყო და შენობა აღარ იყო; ბრძანებითა მლთისათა. ქართველთა მეფისა შაჰნაოზისა პირმომიან სასურველმან ძემან კახთ მეფედ დადგინებულმან არჩილ (1664—1675) კვალად შენობა ჩააგდო, მლდელ-მონაზონები და წინამძღვარი დაუდგინა, წლითი წლად გამოსახრდელი საზრდო განუჩინა; პირველებრ გარიგებას უპირობდა, აღარ დასცალდა. კიდევ შენობა არ მოიშალა. ის წმიდანი მლდელ მონაზონნი კორცთაგან განვიდეს.

აწ ჩვენ, შეწვევითა უფლისათა და წმ. მამისა ჩვენისა დავით გარესჯელისათა და ბძანებითა ქართველთ მეფეთ მეფის ერეკლესითა (1688—1703), ვიგულსმოდგინეთ, განვაწესეთ, და განვარიგეთ, და დავადგინეთ ძამად და ვინც იქ მდევია, მის უფროსად და წინამძღვრად მაჭუტაძე ონოფრე; ასე რომ ვინც იქ მდები იყოს და ვინც დადგეს, მისის სიტყვის მორჩილნი და ხელქვეითნი იყვნენ, მონასტერს ერთგულად მოუდგნენ და მსახურონ, და მისის სიტყვის გამგონე იყვნენ, მონასტერს კარგად და მდაბლად მსახურონ; ვისაც იქ დგომა და მოღვაწება უნდოდეს, მამის მორჩილობით და ნების მყოფელობით იყოს; რომელიც ან ახლა და ან შემდგომად ამისა იქმნებოდეს, როგორადაც სხვას მონასტერშია, კელქვეითნი იყვნენ, და რომელმანც იქ მდგომიან მონაზონმა ან წირვით, ან სხვის მოღვაწეობით რამ იშოონ, უკლებლივ წინამძღვარს მოაბარონ, იმან, როგორათაც მართებულია, მონასტერსაც ისრე მოახმაროს და იქ მდევსაც. და რომელიც ამ ჩვენს ბძანებასა და განაჩენს გადავიდეს, მონასტერს მართლად არა მსახუროს, ეს ჩვენი განაჩენი მოშალოს,—მონასტრიდამ განდევნოს და შეჩვენებული იყოს შეიღის კრებისაგან და ჩვენგან და ჩვენის კრებისაგან, და თუ იქ დგომა არ უნდოდეს, შენდობით და მონასტრის უზიანოს საქმითა და უკანონო გამოვიდეს, და თუ იქ დგომა ვისმე უნდოდეს, ესეები ქნას და ამ წესზე დადგეს. მარტსა: აბ, ქკსა: ტლ^წ (=1690 წ.) (ბეჭედი): კ^წი იოანე.

(ხვეულად): ალავერდელი ნიკოლოზ.

(ბეჭედი): მმოსაფი ღუთისა ამა ალავერდელი ნიკოლოზ.

ბოდბელი ევდემოზ. რუსთველი ნიკოლოზ. სამებელი ნიკოლოზ.(?). ნინოწმინდელი არსენ- (სათაურს ბექელი): რომელი განკსნილ ყოს, კსნილი იყვენ ცათა შინა. ნებითა ღუთისათა ჩვენ მთავარ ებისკოპოზი ქრისტეფოორე ვამტკიცებ. (აშიაზე): ქ მონა ღუთისა ტფილელ, მთავარ ეფისკოპოზი ვამტკიცებ (ხვეულად): დომენტი.

ამავე საგანს შეეხება ნინოწმინდელის ეფისკოპოზის იოსებ ვაჩნაძეს სიგელი, *) რომელშიაც მოკლედ მოთხრობილია ისტორია ქართველთ ვაქრისტიანებისა, გარეჯის უდაბნოს და არსებისა, გაოხრებისა და განახლებისა. სხვათა შორის იგი ამბობს: „აღეშენნეს მონასტერნი ევე უდაბნოსანი, ვიდრემდის შეიქმნეს ადგილსა მაგას (გარესჯას) მონასტერნი ათორმეტნი თვისთვისით წინამძღვრითურთ; და ესენი ყოველნი იყუნეს სამწყსო და მორჩილ ღუთისა მიერ კურთხეულისა მთავარ ეფისკოპოზის ნინოწმინდელისა; და რომელნიც უფლებდეს და განაგებდეს საგარეჯოს წმიდის ნინო მონასტერსა, მათიცა ჯერ არს ჰყრომა და კურთხევა ამათი“.

შემდეგ განაგრძობს: „ბარბაროსნი წყობად აღიჭურნეს საქართველოს ზედა და უწყალოდ აღწყვიდნეს ქვეყანა ესე ქრისტიანობისა, აღაოკრნეს და დააქციენეს ეკლესიანი, და ამასთანა მრავალნი ღუთის მსახურნი კაცინ მოსწყვიტნეს, რომელნიმე ცეცხლითა დაწუნეს, და რომელნიმე წარკუფეთითა თავთათა აღასრულნეს, და რომელთამე ქუა დაკრიბეს, და ესე ვითარი უწყალოება მოაწივეს ადგილთა ამათ, ღ უდაბნონიცა ესე გარესჯისანი მას შინა აოკრდეს და მრავალ ჟამ და მრავალ წელ დაშთა უმკვიდრად კაცთაგან, და არღარავინ იყო ბერთაგანი ადგილსა მაგას წმიდასა ვიდრე ყოფად ჩვენდადმდე, და იყო უმკვიდროდ კაცთაგან ოდეს ვიხილეთ ადგილი ევე წმინდა და თაყუანის საცემელი და პატიოსანი უპატიო ქმნილი, ვითარცა

*) საეკლ. მუზ. მკვ.

მარგალიტი მრავალ სასყიდლისა გარეგანთხეული, ტირილად ვიწყით და ამას ვიტყოდით:

„ნეტარ მის კაცისა, რომელმან ესე მონასტერი, ესრეთ უწყალოდ მოოკრებული და უნუგეშო ქმნული, კუალად აღმართოს და აღაშენოსო“.

ამ სიტყვებით მიჰმართავს იოსებ ვაჩნაძე დოდოს მონასტრის წინამძღვარს მარკოზს, ბერს ზაქარიას და თითოოროლას სხვა ბერებს, ამხნეებს მათ და აქებს, რომ მონასტრის განახლებას შეუდგნენ. ვაჩნაძე იმასაც აღნიშნავს, თუ თვითონაც რით და როგორ შეეწია ამ ბერებს.

ვაჩნაძის სიგელი დაწერილია ქკს 1709. მას-ხელს აწერს თვით იოსებ ვაჩნაძე და აგრეთვე: ამბა ალავერდელი ნიკოლოზ. ბოდბელი ზაქარია. სამებელი ნიკოლოზ. პართენი ხარქაშელი. ნეკრესელი ნიკოლოზ. ჭერემელი ნიკოლოზ. დედოფალი ანნა († 1766 წ.), მისი ძე „თაიმურაზ“ (მამა ერეკლე II-ისა).

და ასე თითქმის მთელის საუკუნის განმავლობაში ვერ მოშენდა გარესჯა და პირვანდელ წესზედ ვერ დადგა. მისი ხილვა ჯერ 1709 წელსაც ტირილსა ჰგერიდა კაცს! მისი საოცარი შენობები დაწვა და გაანადგურა ულმობელმა შაჰაბაზმა! მისნი წალკატნი გაავერანა, მოღვაწე ბერები დასწვა, დახოცა, დაღუპა! მისი უძვირფასესი საწიგნე ცეცხლს მისცა!

საშუალო საუკუნოების მონასტერნი უმეტესად იმითი იყვნენ შესანიშნავნი, რომ ყოველი მათგან იყო მცირე აკადემია. მათში ზოგი თარგმნიდა, ზოგი თარგმანს ეტრატზე სწერდა, ზოგი დასაწყისს მთავრულებს ფერადებით ხატავდა, ზოგი ამზადებდა ეტრატს: გამოჰქნიდა მას, ხაზავდა, რვეულებად აწყობდა, ზოგი გადაწერილს წიგნად ჰკაზმავდა, ზოგი ყდას უკეთებდა, ზოგი მასწავლებლობდა, გარეშემო სოფლელების ახალგაზდობას ასწავლიდა, სწურთნიდა და სხ. მაგალითად, ასრე იღვწიდა ილარიონ ქართველი მეცხრე საუკუნის დამდეგს. იგი ჯერ 15-ის წლისაც არ იყო, რომ შემოიკრიბა 16 მოწაფე,

მერე გარესჯას რომ მოვიდა, აქაც შეიძინა 11 მოწაფე, იერუსალიმიდამ კახეთს რომ დაბრუნდა, ააშენა ორი მონასტერი, ერთი სადელი და ერთიც სამამაკაცო, და მათთვის „მოიგნა წმიდანი წიგნნი და დასხნა მათ შინა“. ყველგან ასრე იქცეოდნენ, მონასტრებს წესსა და კანონთან ერთად წიგნებსაც აძლევდნენ.

მონასტრების საწიგნე შეიცავდა მრავალგვარს წიგნებს. ღვთისმეტყველებასთან ერთად მამანი სწავლობდნენ მამათცხოვრებას, მატიანეს, ბუნების მეტყველებას, ფილოსოფიას, ქვეყნის მოხაზულობას, დროს ანგარიშს, გალობას, მეურნეობას, უხუნო წამლების კეთებას, ხატვას, ხუროთმოძღვრებას, კერვას და სხვ. და სხვ.

საქართველოს სიბრწყინვალის დროს 60-მდე დიდი ლავრა იყო, ვითარცა ხახული, ოპიზა, ბანა, ტაძრისი, გელათი, მარტვილი, ჯუმათი, ანჩა, ტბეთი, კუმურდო, საფარა, კაცხი, გარესჯა, შიომღვიმე, თარგვისი, სამთავისი, ნეკრესი და მრ. სხვ.

ღღეს რაც ეტრატის წიგნი დაგვშთენია, თითქმის ყველა დაწერილა დასავლეთით საქართველოს მონასტრებში—ოპიზას, ტბეთს, ხახულს, გელათს, ათონს და სხ. ამერეთს დაწერილთა რიცხვი ფრად მცირეა და მისიც უახლოვს დროისა. და ამას თანავე ძნელად თუ ისე ხელოვნურად გადაწერილი, როგორც იწერებოდა ძველად.

ეს მოვლენა აიხსნება მით, რომ ჯერ იყო—ამერეთისეული წიგნები გადაბუგა ლანგთემურმა (მაგალ., ძვირფასი საწიგნე ორბელიანთა) და მერე მას მიემეტა მძვინვარება სპარსთა და ლეკთა, რომელთაც გააობრეს მთელი კახეთი, მრავალი ერი გაჟლიტეს, სხვები ტყვეთ წაასხეს, გადაბუგეს და პიქრვე დასცეს თითქმის ყველა, აქაური მონასტრები და მათთან ერთად დაიღუპა წიგნებიც. გვიხილავს ჩვენ არა ერთი ხელნაწერი, რომელსაც აშიაზე აწერია: „ისპანის ტყვეობიდან გამოვისყიდე მე“—(პრქვი სახელი), ანუ „მე დედოფალმან (სახელი)

წიგნი ესე, შეგონებული აგარიანთაგან, გამოვისყიდე და შევწირე მონასტერს“.

ქართლ-კახეთს გადაწერილები წიგნები, თითო ოროლას გარდა, აღარ არის. მტერმა იკინი გააქრო. დიდ დიდი და ძვირფასად ეტრატზედ დაწერილი წიგნები მცხეთისა, გარესჯისა და სხვ. თითქმის ყველა დასაეღეთ საქართველოდგან უმეტესად მესხეთიდან, მოტანილია.

ეს გარემოება იმითაც აიხსნება, რასაკვირველია, რომ ამერეთიდან მრავალი წიგნი რუსეთშიაც წაიღეს ვახტანგ სჯულ მღებლის თანამხლობელებმა, ეფისკოპოზებმა, არქიმანდრიტებმა და სხ. მოხელეებმა. თვით მეფე არჩილმა, ვახტანგ მე-VI-მ, ბაქარმა, ვახუშტიმ და 1800 წლიდან ქვრივმა დედოფლებმა და მათმა შეილებმა არა ერთი წიგნი გამოაკლეს საქართველოს საზოგადოდ და ამერეთს კერძოდ. საქართველოდან გაუტანელს წიგნებს წნილისა და ხილის გასახვევ პარკებად ხმარობდნენ, და ზოგი უღარესი მნიშვნელობის წიგნი სასწორზედ იწონებოდა გამოუსადეგარ ქალაქების გროვასთან ერთად!

სპარსელებისაგან გადაბუგვის შემდეგ გარესჯა სამწუხარო მღვდმარებაში ჩავარდა. სიგელ-გუჯრები და მით მამულებიც დაჰკარგა. წიგნები დაეღუპა და უწიგნოდ კი აღარ იწირებოდა. საჭიროა შეიქნა აღდგენა მონასტრისა ყოვლის მხრივ:

ბერების შეგროვება, მამულების მოპოვება, სახლების აგება, ტაძრების განახლება, სალოცავ წიგნების შექმნა და სხვ. უმთავრეს საზრუნავ საქმედ შეიქმნა.

და აღმოჩნდნენცა კაცი, რომელთაც ყველა ამისთვის იზრუნეს, იგულის და იგულსმოდგინეს. მეფეები სიგელ-გუჯრებს უახლებდნენ, ეფისკოპოსი და კათალიკოსი ბერებსა და სამკაულს უგზავნიდნენ, დიდებულნი და ვაჭარნი სანთელსა და საკმეველს იკვეთავდნენ მისთვის, და მრავილი გაგებული კაცი წიგნებს სწირავდა. ერთი ამ გვარი მიხვედრილი კაცი იყო ზემორე ხსენებული გიორგი აბაშიძე, ის აბაშიძე, რომელმაც გარესჯას შესწირა ბუმბერაზი ხელნაწერი.

ზემორე მოყვანილს ლექსში გიორგი აბაშიძეს მოკლედ გამოუთქვამს თვისი ბიოგრაფია და ზავთი.

იგი თავის თავს უწოდს სვერ-შორაპნის პატრონად, ქალაყანის (ქალა-ტყის კოშკების?) მფლობელად, სიმამრად მეფისა (მიათხოვა ასული თვისი თამარ), გურიელისა და დადიანისა; ზავთი მქონდა იმერეთს, გურიას, ოდიშს, აუხაზეთს, მტრისაგან შემოუვალი მქონდა მამული, სანაპირო დროშას სახელოვანად ვუძლოდიო, ვცხოვრებდით, ვცხოვრებდიო მდიდრად, მორკმით და ახლა ამ გულანს ვწირავ გარესჯასო, რადგან „სიმდიდრეში სული ცოდვით შევიმცირეო“ და კაცხს სამარე გავითხარეო.

1695 წელს იმერეთში მოხდა დიდი შეთქმულობა მეფე ალექსანდრეს წინააღმდეგ. ამ შეთქმულობის უპირველესი მოთავე იყო თვით ალექსანდრეს მეუღლე თამარი, ასული გიორგი აბაშიძისა. ალექსანდრე ქრისტიან ტყვეებს ჰყიდდა და ამისთვის შეიძულა იგი დედოფალმა. გიორგი აბაშიძემა და მისმა მომხრე დიდებულებმა შეიპყრეს მეფე სიანდას, მიიყვანეს მღვიმეს, მერე სვერს, იქიდან წარმოგზავნეს რუისს და მოაშთობინეს.

ამის შემდეგ იმერეთის საქმეები აიწეწა. ქვრივი დედოფალი შეეხვეწა ქართლის მეფეს გიორგის შემირთეო და იმერეთს გამეფლიო. ამან არ ინება, რადგან იმერეთის ტახტს ჩეპულობდა მისი უფროსი ძმა არჩილ (ცნობილი მგოსანი). მაშინ დედოფალმა ღ მისმა მამამ გიორგი აბაშიძემ სიძედ მოინდომეს არჩილი. არჩილმა შემოუთვალათ, მე კი არა, თუ გინდათ, თამარს შერთეთ ჩემი შვილი ალექსანდრე და ამეფეთ იმერეთსაო. აბაშიძე არ დათანხმდა. შეეზარახა ლიპარტიანს (დადიანს), ორთავემ მონახეს ვინმე გიორგი, მეფეთა მონათესავედ წოდებული და ოდიშს მცხოვრები, და მას შერთეს თამარი და იმერეთს გაამეფეს.

ეს გიორგი მეფე (გოჩია) იყო კაცი უმსგავსი, შეუგვანი, უზნეო, ხეიბარი. გიორგი აბაშიძე უმეტესად გაძლიერდა. იგი აწ თავობდა იმერთა ზედა და მასვე მორჩილობდნენ დადიანი,

გურიელი და წარჩინებულნი. გარნა თამარმა მალე შეიძულა თავისი უშვერი ქმარი და ინება მისი განტევება. არჩილ მეფე ამ ჟამს დვალეთს იყო. აბაშიძემ ისევ მას მიჰმართა. არჩილმა შემოუთვალა: თამარს ვერ ვიქორწინებო და არც მინდა იმერეთს მეფობაო: უპირულნი ხართო, პირმტკიცეობა არა გაქვთო. მთელს თქვენს ქვეყანაში გავრცელებულია გარყენილება, ფიცის დარღვევა, ტყვის-ყიდვა, ხდომა, მკრეხელობა, უკეთურება და მანდ მეფობა არ მიძლავსო.

მიუხედავად ამისა მაინც არჩილი მოვიდა იმერეთს და იმეფა აქ ექვსი თვე. მის შემდეგ გამეფდა სვიმონ გიორგის ძე. ამ სვიმონს შეუჩნდა იგივე გიორგი აბაშიძე და შერთო მას თავისი ასული ანიკა, რომელიც წაართვა მისს მეუღლეს ნასყიდა იაშვილს. თვით აბაშიძე გიორგიმაც განუტევა თავისი ცოლი და შეერთო ქვრივი პაპუნა ერისთავისა, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა და დედა რაქის ერისთავის შოშიტასი. ამ მოყვრობამ უფრო გაამხნევა გ. აბაშიძე და მას ხელი შეუწყო მისმა ასულმა, ქვრივმა დედოფალმა თამარ, რომელსაც მფლობელობა დისა და სიძის სვიმონ მეფისა არ ეპიტნავებოდა. სვიმონმა, ნახა რა თავი თავისი განსაცდელში, ქართლს ივლტო. იმერთ გამგეობა დარჩა გ. აბაშიძეს, რომელმაც კათალიკოზად დანიშნა თავისი მომხრე გრიგოლი, ძე ბეჟან ლორთქიფანიძისა.

ამის შემდეგ ლიპარტიან დადიანს გადაეკიდნენ ლეჩხუმელები. აბაშიძემ შემუსრა მათი ძალა და დაუმორჩილა იგინი ლიპარტიანს, რომელსაც შერთო თავისი ასული თამარ, ნადედოფლარი იმერეთს; წინანდელი ცოლი კი, დედა შვიდის მოწიფული შვილისა, განატევებინა.

განდგნენ რაჭველები. აბაშიძემ იგინიც დაამარცხა და დაბრუნდა ძღვევა მოსილი. სწორეთ იმ დროს მამია გურიელმა მიიწვია გადაყენებული მეფე სვიმონ, განატევებინა მას აბაშიძის ასული ანიკა, თავისი ქალი ცოლად შეერთო და იმერეთის მეფედ გამოაცხადა. გარნა აბაშიძემ და ლიპარტიანმა შე-

ირიგეს მამია, სვიმონი მოჰკლეს და გურიელი გაამეფეს (1701წ.).

გურიელი მამია მარტო სახელით იწოდებოდა მეფედ, გარნა ყოველივე სახელმწიფო საქმეების გამგეობა ებარა იმავ აბაშიძესა და მისს ასულს თამარს. ამიტომ მამია მეფობიდან იმავე წელიწადს გადადგა და იმერეთის მთავრად შეიქმნა გიორგი აბაშიძე.

აბაშიძემ იმთავრა ხუთს წელიწადს და ამ დროის განმავლობაში მან დაამშვიდა იმერეთი ხდომა-ობრებისაგან, პარვაკრებისაგან, და ტყვის ყიდვისაგან. ქართლის გამგე ვახტანგმა ითხოვა მისგან მისი ძე ლევანი ქმრად თავისის ასულისა და მფლობელად ქართლის „სააბაშიოსი“. გარნა გ. აბაშიძე არ ენდო და არ მოსცა. მაშინ ვახტანგმა თვისი ასული ანუკა მიათხოვა გიორგი აბაშიძის ძმისწულს ვახუშტს (1712 წ.).

თამარი, ოდიშ-იმერეთის დედოფალი რომ გარდაიცვალა, მაშინ დადიანს აუჯანყდნენ მისნი ძენი, წინანდელის ცოლისაგან ნაშობნი. აბაშიძესაც განუდგნენ ძმისწულნი. მალე ფრიად გაძლიერდა მამია გურიელი და დაიპყრა იმერეთი. აბაშიძე გიორგი გორს მივიდა ვახტანგ მეფესთან. გურიელმა განუტევა გ. აბაშიძის ასული ელენე და შეირთო თამარი, ერისთავის დაჟ, რომელიც გაეყარა თვისს კანონიერს მეუღლეს პაპუნა ჩხეიძეს.

აბაშიძემ კიდევ ბევრი იმხნევა, მაგრამ ვერას გახდა. იგი გარდაიცვალა ტფილისს 1722 წ. ოქტომბერს*). გვამი მისი წარგზავნეს კაცხს და იქ დაფლეს.

განსვენებულს გ. ე. წერეთელს კაცხს უნახავს ძველი გულანი**), რომელსაც აწერია:

ღმერთო აცხონე აბაშიძე გიორგი და მეუღლე
მისი ლორთქიფანიძის ქალი გულქან.

*) იხ. მის შესახებ „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 215—230.

**) იხ. Археол. Эскур. по Квирильскому ущелью, გვ. 10—11.

ეს გულქან არის რაჭის ერისთავის შოშიტას დედა, ასული ბეჟან ლორთქიფანიძისა. ვიდრე ამ გულქანს შეირთავდნ გიორგი აბაშიძე, იგი კიდევ ორჯელ იყო შეუღლებული, თუმცაღა წინად ცოლოსნობას სულ არ აპირებდა, ბერად იყო შემდგარი მალაქიას სახელწოდებით.

იმავე კაცხის გულანს კიდევ სხვა წარწერა აქვს, რომელიც შინაარსით იგივეა, რაც ზევით ამოვწერეთ „ბუმბერაზ ხელნაწერიდან“. სისრულისათვის აღძრულ კითხვისა, აქვე მოგვყავს ის წარწერაც (იქვე, გვ. 11).

მე ესე წიგნი შევაძკე გიორგი მალაქიამა, უფლისწულ ციხისთავმან და გვარად აბაშიძემა, სეგრ შორაპნისა პატრონმა, მემკვიდრემ ქალა-ტყისამა, და დროშა, ნაღარის, ნაპირის მქონემა მდიდარიანმა; ამ ჟამათ მეფე მემოყვრა, ქალი მივეცი თამარი, მას გავატანე მრავალი უცხო მურასა ქმარი; იმერეთს, ოღიშს, აფხაზეთს ვიყავ მთავარი. ვაი, რა ცუდათ ვისაჯე, კაცხს გავითხარე სამარი.

ამ გულქანისაგან აბაშიძეს მიეცა ვაჟი, ლევანი. კაცხის ბარძიმის წარწერა გვეუბნება (იქვე, გვ. 7):

ქ. მოიხსენე, ღმერთო, ორთავე ცხოვრებასა ლორთქიფანიძის ასული გულქან, განაძლიერე ძე მისი აბაშიძე ლევან. ეინც ეს ამ მაცხოვრის და ჩვენს სასაფლავს გამოაყაროს, ჩვენის ცოდვის პასუხის გამცემი იყოს ღმრთის წინაშე. ამინ.

იერუსალიმის მოხილვის დროს პროფეს. აღ. ან. ცაგარელს მამათმთავრის აბრაამის ტაძრის კედელზე, გარედან, წაუკითხავს შემდეგი წარწერა ასომთავრულით*):

ქ. ეს აბრაამის მონასტერი განეახლე აბაშიძე გიორგი იმერელმა ჩემის თეთრით ქორონიკონსა ჩდ (1700 წ.).

*) Памятники груз. старины, გვ. 250,

ცაგარლის ნათქვამს ამოწმებს მთავარ ეფისკოპოსი ტიმოთე თავის „მიმოხილვაში“. მოჰყავს-რა მოკლე-მოკლე აღწერა ქართველთა მონასტრებისა წმიდა ქვეყანაში, იგი ამბობს:**)

წმიდისა იბრაამ მამა მთავრისა მონასტერი, სადა ისააკ შესწირა, ის დარღვეული აღუშენებია აბაშიძეს გიორგის ლეონისძესა. გარდასულნი წელნი არიან 57.

რადგან ტიმოთე ქართლს დაბრუნდა 1757 წელს, ამიტომ 1757-57=1700 წ., რომელიც უდრის ზემორე ხსენებულს აბრაამის ტაძრის წარწერის ქორონიკონს.

ამ გვარად, რაც „ქართლის ცხოვრობაში“ სწერია გიორგი აბაშიძის შესახებ, იგი ყოველივე მტკიცდება თვით მის გულანებისავე წარწერებით. მაშასადამე ამ მხრივ ჩვენი „ბუმბერაზი ხელნაწერი“ ისტორიული წყაროს მნიშვნელობასაც არ არ არის მოკლებული. გარნა მისი მნიშვნელობა ამით არ თავდება.

თუ რა არის ეს „ბუმბერაზი წიგნი“, სჩანს მისს შინაარსიდან. ეს წიგნი კი არა, მთელი მცირე „ბიბლიოტეკა“. იგი შეიცავს შემდეგს წერილებსა ანუ წიგნებს:

1. ლოცვანი შუალამისანი (გვ. 5)
2. ლოცვა დღით-დღე სათქმელი ღუთის მშობლისა მიმართ (16).
3. გალობაჲ ლამის თევისაჲ (25).
4. ლოცვა ბასილი კესარიელისა (29).
5. ჟამნი (30).
6. კუთრთხევაჲ ტრაპეზისაჲ (83).
7. ლოცვაჲ ჰავლე პერგისა მონასტრისა მონაზონისა (103).
8. დავითნი და გალობანი მოსესი, ანნასი და სხ. (123).
6. საბაჲს ლაერის განწესებულება (155).

**) „მიმოხილვა“, გვ. 157.

10. მოთხრობაა შემოკლებული საეკლესიო განწესებულება იერუსალიმის მონასტერთა (162).
 11. სვინაქსარი საწელიწდო (171).
 12. განგებაა წმ. დიდთა მარხვათა (237).
 13. ძლის პირნი (279).
 14. აამბიკონი ღვთის მშობლისანი (331).
 15. დარდებელნი აღდგომისანი (387)
 16. იგივე (415)
 17. საწელიწდო ცხრილი ქორონიკონისა (543)
 18. განგება წყლის კურთხევათა ყოველთა თვეთა და დღესასწაულთა (555)
 19. სვინაქსარი გალობანი (561)
- გვ. 601, აშიაზე ტექსტის ხელით: ამა კარ შიგან ხუთი სტრიქონი იოსებ კარგარეთელმა დასწერა. ცოდვანი მისნი შეუნდვნეს ღმერთმან.
- გვ. 653, აშიაზე: აქა დავით მღვდელმონაზონი ნემსაძე მიკანანახებდა. ცოდვანი მისნი შეუნდვნეს ღწ.
- გვ. 726: ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი აბრამ, და ვინცა შენდობაა ბრძანოთ, თქუენცა შეგინდნეს ღწ. შეწვენითა ღუთისაითა რაცა დედასა ეწერა, მგონია, არა დამიკლია რა, და ავად წერისათვის ნუ დამწყევლით, ოჟუალნო ჩემნო!
- გვ. 885, აშიაზე სხვა ხელით: ქ. მე აბაშიძემ გიორგიმ გავგზავნე იმერეთით გულანი ესე დავით გარეჯას შესაწირავად, სულისა ჩემისა ცოდვათა შესანდობელად, ამ დღეს (10 ნოემბერს). თვესა დეკენბერსა: ვ, ქორონიკონსა: ტუგ (=1705). დაიდვეს სულისა ჩემისა სახსენებელი იქაურთ მამებმა ყველიერის შაბათი და სულისა წმიდის შაბათი საწირავად, მოსახსენებელში შთაწერა და დიდმარხვის შაბათების თითოს მღვდელთმთავრის სრულად წირვა ჩემის ცოდვილის

სულისათვის. ვინც მოშალოს, ჩემის ცოდვის პასუხის გამცემი იყოს მეორედ მოსლვასა.

- გვ. 1501 (სვინაქსრის ბოლოს): ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი მთავარეფისკოპოზი ზაქარია.
20. იწყებთან წმიდანი მარხვანი მეზვერისა და ფარისევლისა (1501).
- გვ. 1504, აშიაზე: ქ. დავიდევით ამ წმიდის დავით გარეჯელის მამებმა ამ გულანის შემომწირველის იმერელის დიდისა სახელოვანის იმერეთის მეფის, დადიანის და გურიელის, სამისავე სიმამრის და ერთჟამად სამი საბატონოს თავის და დედოფლების მამის დიდის აბაშიძის სულის საკსენებელი (ჩამოთვლილია, რა და რა დღეს და როგორ უნდა მოიხსენიონ). მე ცოდვილს მამა ონოფრეს (მაჭუტაძეს) და მთავარეფისკოპოზს მომიხსენებო, ჩემო შემდგომო მამანო, ამ განწყებას ნურავინ მოშლით, რათა არავის დაგესაჯნენ ცოდვანი ჩვენნი და შემომწირველისა ამის პატოხნისა და ყოვლად ქებულისა წიგნისანი, ქორონიკონსა ტუგ (=1705).
- გვ. 1610, აშიაზე: აქამდი მოვაწიე მე ფრიად ცოდვილმა აბრაჰმ. შენდობასა ბრძანებლით ნაშრომისა ამისათვის, გევედრებით.
- გვ. 1611, აშიაზე: აქათგან ვიწყე წერად მარხვანისა მე ფრიად ცოდვილმან მღდელმან საბა, და შენდობასა ჰყოფლით ღუთისათვის, გევედრები.
- გვ. 1658, ტექსტშივე ასომთავრულით: ნაშრომი გენათელის ზაქარიასი. ცოდვანი მისნი შეუნდნეს ღმერთმან. ასეთივე წარწერაა „ბაიას (ბზის) კურთხევის „ბოლოს (გვ. 1674).
- გვ. 1689, აშიაზე ტექსტის ხელით: აქა მეღანი წამიკდა და კალამი, მისთვის კელი ავი მოვიდა და არცა კელი გაეწყო. ღუთის მადლსა ფრიად ცოდვილს საბას ნუ სწყევთ, გევედრებით.

- გვ. 1707, აშიაზე: ამ წიგნის დედასა ქალაღდი წაკრული ჰქონდა და ამას მეტად ვერ მივამოწმე. თუ რა მეტი იყოს, ნუ მწყევთ, გევედრებით!
- გვ. 1715, აშიაზე: ღმერთო, შეიწყალე ფრ ცოდვილი მღღელი საბაჲ ამინ.
21. დიდსა შაბათსა მწუხრი. დასდებელნი აღდგომისანი (1717).
- გვ. 1732: ოჯფალნო ჩემნო, ეს ერთი ფურცელი ხაზში გამრუდებია და კარგად ვერ დაიწერა და ნუ ვინ მწყევვთ.
- გვ. 1766. და 1746, ტექსტის ხელით: ღმერთო, შეიწყალე ამ ზატის მწერალი იესე ბაღდაშვილი. ამინ
22. გალობანი ღამის თევისანი (1812).
- გვ. 1845. ოჯფალნო ჩემნო, მუკლთ დრეკის საკითხავი აქ უნდოდა და ვერ დაწერე; რვა ფურცელი გარდამოაქციე და იქ ჰპოო, ამ რვეულის ბოლოს.
23. საკითხავები:
- ა. სეკდ. ც-ს: სიტყვაჲ შობისათვის ღვთის მშობლისა, ანდრია კრიტელის თქმული (გვ. 1865)
- ბ. სეკდ. იღ: ამაღლება ჯვრისა, მისივე (1868).
- ბ. სეკდ. კვ: მოსახსენებელი იოანე ღვთისმეტყველისა (1871).
- ღ. ოკდ. კვ: წამება დიმიტრისი (1877) ამ წერილის ბოლოს: ღმერთო და წმ. დიმიტრი, კეთილად დაიცევ ორსავე ცხოვრებასა შინა გენათელ მთავარებ. ზაქარია. ამინ.
- მ. სასწაულთათვის მთავარ ანგელოზთა და ანგელოზთა გერმანოზ კოსტანტინეპოლელისა (1882) არშიაზე ჰხატია მიქელ მთავარ ანგელოზი.
- მ. სეკდ. კვ: ზაქარიას დაღუმება და ელისაბედის მიღგომა, იოანე ოქროპირისა (1891).
- ზ. ნოემბ. კა: ტაძრად მიყვანება ღვთის მშობლისა (1893).
- ც. მუკლად ღება მარიაშისა, ეპიტფანე კვიპრელისა (1900).

30468

თ. დეკემ. კე: შობა ქრისტესი. ბასილი კესარია — კაბადუკიელისა (1904).

ი. იანვ. ე: ცხოვრება ბასილისა, ამფილოქესი (1909).

იბ. იანვ. ვ: ნათლისღება ქრისტესი.

იბ. თებ. ბ: მიგებება ოჯღლისა ამფილოქესი (1924).

ივ. აგაფი მეზვერისა და ფარისევლისა, იოანე ოქროპირისა (1228).

იღ. უძღების შვილისათვის, მისივე (1930).

იი. მეორედ მოსვლისათვის, მისივე (1935).

ბაღდას: ღმერთო და წმ. ხახულისა ლუთის მშობელო, აცხოვნე თამაზი მკალობელი. ამინ.

იზ. თებ. იზ: წამება თეოდორესი (1939).

იზ. თხრობაჲ სასწაულისათვის, რომელი იქმნა სოფიო წმიდას სოფიისაგან და უფლის ხატისა (1942).

იზ. ჯვართ ამალღებისათვის, ანდრია იერუსალიმელისა (1946).

იოთ. ხარებისათვის ი. ოქროპირისა (2953).

იპ. ლაზარეს აღდგინებისათვის, იმავე ანდრიასი (1955).

იპ. სიტყვაჲ ბზობისათვის, ი. ოქრო. (1964).

იპ. დიდი ხუთშაბათისათვის, მისივე (1967).

იპ. ქრისტეს ჯვარცმისათვის, გიორგი ნიკომიდიელისა (1972).

იღ. ქრისტეს დაფლვისათვის, ეპიფ. კვიპრელისა და იქვე იამბიკოები, ი. ოქროპირისა (1980),

იქ. აპრ. კვა: წამება გიორგი მთავარ მოწამისა (1987).

იქ. სიტყვა ამალღებასათვის (1994).

იქ. სულის წმიდის მოსვლისათვის, გრ. ღვთის მეტყ. (1997).

იქ. შობა იოანე ნათლის-მცემლისა (2002),

იქ. შესხმა პეტრე-პავლესი, იოანე ოქროპირისა. (206).

ბაღდას: ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი ლაზარე. ამინ.

13. აგვ. ვ: ფერისცვალებისათვის, ეფრემ ასურისა (2010).

13ა. აგვ. იე: მიძინებისათვის, იოანე მონაზონისა (2019).

13ბ. აგვ. კთ: იოანე წინამორბედის თავის მოკვეთა (2016).

გვ. 2023: წყალობითა და შეწევნითა ლუთისათა მე ცოდვილ-
 მან და უღირსმან მონამან ლუთისამან გენათელ
 მღდელთ მთავარ ებისკოპოსმან ქვანძანმან პატრონ-
 მან ზაქარია კელეკავთ წმიდისა ამის ყოვლითურთ
 და უნაკლოლოსა წმიდისა და სულთა განმანათლე-
 ბელისა გულანისა აღწერად, რათამცა ესრედ სრუ-
 ლი და უკლები არავის კელ ეყო და არცა ვის აღე-
 წერა, და ჩვენ სადიდებლად ლუთისად და შესანდობ-
 ლად ცოდვათა ჩვენთათჳს ვიწყეთ წერად ამისსა:
 ქკნსა ტმზ (=1653) და სრულ იქმნა წელიწადსა
 ორსა, ქკნსა: ტმგ, ინდიქტიონსა და მოქცევასა
 მეფობისა ბატონისა ალექსანდრესა: ი3 და დედო-
 ფლისა, კახთა მეფისა ასულისა, ბატონისა ნესტან
 დარეჯანისსაჲ ამა წიგნიშიდა თავის პარაკლიტონი
 მისის სრულ შესავედრებელითა, გუნდნი ანგელო-
 ზიანითა, დიდის შეგვიწყალენითა, ათერთმეტით სა-
 ხარებათ გამოავლინეთ, თათუნი სრული წლის ოხ-
 ითა იბაკოჲთა, სვინაქსრითა, დღესასწაულისა სა-
 ცისკრო სახარებითა და სახარებაჲ სამოციქულოთა,
 მარხვანი სტოდიელ საწინასწარმეტყულოთა და სახა-
 რებაჲ სამოციქულოთა, ზატიკნი სრული მათ დღე-
 თაიანი, მუკლთ დრეკის ლოცვაჲ, დიდ დღეს საკი-
 თხავი, ძეგლის წერა, ქორონიკონი და ერის განტე-
 ვებაჲ. აწე ვინც მიემთხვიენეთ და იკმარებდეთ, ჩემ
 ცოდვილისათვის შენდობასა ბრძანებდით.

24. ერის განტევებაჲ დღესასწაულთა დიდებულთა (2024).

25. ძეგლის წერა სარწმუნოებისათვის, რომელი აღწე-
 რეს კონსტანტინეპოლს შეკრებილ მამათა (2029).

გვ. 2033. სხვა ხელით: ღმერთო, აცხოვნე ცოდვილნი და უღირსი მღდელობის მგალობელი და მდივან-მწიგნობარი ანა მღდელი თეოდოსი ჭიჭინაძე. ამინ და კირიელეისონ.

იქვე ახატია კაცი ხლმით და დედოფალი(!).

26. კურთხევანი (2034).

გვ. 2093, აშიაზე, მხედრულად: ღმერთო, სწავლა კეთილად მოეც მონასა შენსა მერისელსა. ამინ. ამინ.

27. ძეგლის წერა ხატთ თაყვანის ცემისათვის (2244).

28. ლოცვა კვიპრიანესი (2267).

29. ებისტოლე ავგაროზისა უფლისაღმბი (2263).

30. ლოცვა იოანე ოქროპირისა (2273).

31. ლოცვა გრიგოლისა და სხვათა (2274).

32. ლოცვანი (2301).

33. შესხმა ღვთის, მშობლისა, თქმული პატრონის ქაიხოსროსი *). (2303).

34. ზანდუკი (2312).

გვ. 2314: შენდობას ითხოვენ: ანადამის მეუღლე ზაბია, მზექალა, მერის, იშხნელის მიტროპოლიტი გერმანოს, ნაზიკ, გიორგი.

35. მოთხრობაჲ შჯულთა უღთოთა თათრისათა, გამოკრებული სიტყვისგებაჲ ქრისტიანეთა მიერ, თქმული ბატონისშვილის ბაგრატისა (2315—2322).

წიგნის მესამე გვერდზედაც კიდევ არის სხვა წარწერა, დაწერილი მამის ონოფრე მაჭუტაძის მიერ და აგრეთვე მთავარეფისკოპოზის ევდემოსისა, მღვდელ-მოდღვართა, მღდელთა, მთავარდიაკონთა, მწირთა ბანაკისა და კერძოდიაკონთა ხოსროსი, და მთელი ეს დასი კვლავ პირობას უღებს „ყოვლად

*) ეს შესხმა უკვე დავბეჭდეთ „უკვდავთა დაღადებანში“.

დიდებულს, ზეშთა აღმატებულს, სახელოვანს, ღვთის მოყვარეობით განშვენებულს, წარჩინებულთა და დიდებულთა ნაყოფთა მიერ აღმოცენებულს“ აბაშიძე გიორგის, რომ მისთვის გარესჯის უდაბნო ილოცავს დაუკლებლად და უკუნითი უკუნისამდე. ესეც დაიწერა ქკნსა 1705.

ზემორებსენებული ზაქარია ქვარიანი გენათელ მთავარებისკოპოზი კიდევ შეწყალებას ითხოვს მრავალჯერ (იხ. გვ. 387, 414, 464, 491).

გვ. 493, აშიაზე ასომთავრ.: ღმერთო, სოფრონს წარუმართე სიწმიდით მისი მთავრობა.

პარაკლიტონის აღმწერი ბალდიაშვილი ითხოვს შეწყალებას გვ. 537 და 542.

გვ. 542: ღვთისგულისათვის ჩემის უცბად ჩხრეკისათვის ნუ მწყევთ, გვედრები; კულავ არ დამეწერა ეს კმა სახარება. არამედ ლოცვა ყავთ ჩემ ცოდვილის ბალდიაშვილის იესესთვინ, და ვინცა ბრძანოთ, თქუენცა დაგლოცოს ქრისტემან მეუფემან ამინ. კერძო დიაკონი იესე.

ხელნაწერში აღნიშნულია შემდეგი ქორონიკონები:

(გვ. 548): ქკნს სჰ (=1592) ამა ქორონიკონსა ოფიშკვდს ომი ყოფილა.

შენაშენა. ამ ომს ვახუშტი დასდებს 1590 წელს (ქართლ. ცხ., გვ. 246).

(იქვე) ქორონიკონს სჟდ (=1606). ამა ქორონიკონამდის, გელათი რომ დაწყებულა, ფ წელიწადი გარდასრულა (1606—500=1106 წ. დაწყებულა გელათის ღვთიშობლის ტაძრის შენება დავით აღმაშენებლისაგან).

(გვ. 549): ქნსა ტა (=1622). ამა ქნსა დეკემბერსა თ გოქოურის ომი იქმნა.

ქნსა ტმა (=1653) გარდაიცვალა ბატონიშვილი მამუკა თუესა დეკემბერსა.

ქნსა ტმდ (=1656) მიტროპოლიტად აკურთხა გაენათელი ზაქარია ქვარიანი ღირსმან და ღეთის მოყვარემან აფხაზეთისა კათალიკოზმან მაქსიმე მაჭუტაძემან თუესა ივლისსა.

ქნსა ტმე (=1660) მარტსა დ გარდაიცვალა მეფე ალექსანდრე. გამეფდა ძე მისი ბაგრატ, რომელსაც იმავე წელიწადს ივლისში უღალატა დედინაცვალმა ნესტან-დარეჯან და მისმა ორგულ ყმებმა, დაიჭირეს და თვალეზი დასწვეს. სამს წელიწადს იმერეთი ოხერ და უმკვიდრო იქმნა. მერე კათალიკოზმა სვიმონ ჩხვიძემ, მისმა ძმამ სენჩიამ და გენათელმა გედეონ ლორთქიფანიძემ დიდის ცდითა მოიყვანეს და გააბატონეს.

ქნსა ტმზ (=1658). მეფეს ალექსანდრეს გურიელი ქაიხოსრო და დადიანი ლიპარი შემოებენ ბანძას, ქართველთ ლაშკარი და ურუმთ გვერც ახლდათ, ოდიშარი და გურიაეღნი უნაკლულოდ გვერც იახლა, მივიდა მეფე ბანძას, ეწყო ბრძოლად, დადიანი ლიპარი მოკლეს და გურიელი ქაიხოსრო ლტოლვილი სტამბოლს შეიქცა და საქართველო მეფეს დარჩა.

ქნსა ტნა (=1663) ამა ქნსა ვინც იმერელი კაცი მის ღალატშიდ არ. ერია, მოიყვანეს მეფე ბაგრატ და გააბატონეს თუესა გიორგობისასა.

ქნსა ტნბ (=1664) ამა ქნსა მეფე ბაგრატ დადიან ლევან შეიბნენ ბანძასა და მეფეს გაემარჯვა, დადიან კელი დარჩა, ცოლი წაართო, მან შეირთო და თავისი და თინათი დადიანს შერთო.

ქნსა ტნვ (=1668) ქ. ქნსა ამას დედოფალმან ნესტან-დარეჯან ჩამოიყვანა ურუმისა (ოსმალთ) ლაშქარი და მრავალი ავი ქნა და მრავალი სოფელი წახდა და კიდეცა შიმშილობა იქმნა იმ წელს; მე გენათელმან გედეონ ხიდი ავაშენე ჭიშურაზე და სულის ჩემის საოხად და ვინც შენდობა ბრძანოთ, ღწ თქუენცა შეგინდნეს. ამინ.

ქ. მეორეს წელსა წყალწითელაზედ ვაშენებდი ხიდსა და არა დამაცალეს რაჭველებმან, თვარა გათავებას უპირობდი. იმ წელსა აღდგომა აპრილსა თერთმეტსა იყო.

ქნსა უკდ (=1736 წ). ამ ქნსა წინამძღვრად დაეჯედ მე ცოდვილი აოანე, ძე ენისელთ მოურავისა გივისა.

ქნსა ულ (=1742). გარდაიცვალა ნინო წმინდელი ვაჩნაძე იოსებ, თვესა თებერვალსა ია, ღამესა ორ ჟამსა.

(გვ. 553): აქ ასოებით გამოყვანილია ასოებივე ამ შინაარსით: ღმერთო, შეიწყალე ცოდვილი დიმიტრი, ამინ.

ღმერთო შეიწყალე იესე ბაღდაშვილი და მისთა მშობელთა შეუნდნეს ღმერთმან, და ღმერთო შეიწყალე გოგია უსინათლო ბრუტიანი ამინ.

ღმერთო, შეიწყალე სულია კოპეტვაძე კერძო დიაკონი, რომლისა კელითა ილესებოდა ქალაღდი ესე.

ხელთნაწერის ჩამოთვლილს წერილთაგან უმეტესი მნიშვნელობა აქვს ჩვენთვის უკანასკნელს, „მოთხრობას სჯულთა ისმაიტელთა“-ს. ეს წერილი შეუდგენია ბატონიშვილს ბაგრატს, რომელიც, როგორც ჰუაქრობენ, უნდა იყოს მუხრან ბატონთა შტოს ბაგრატი, გამოჩნობული 1539 წელს. ბაგრატს თვისი ცნობები გამოუკრებია ძველი წიგნებიდამ, რომელთაგან ერთი უნდა იყოს 1042 წელს გადაწერილი ტყავზედ ნაწერი წიგნი (საეკლ. მუზ. 471). აქაც და ბაგრატის ნაწერშიაც ცნობები მაჰმადის გაწინასწარმეტყველების შესახებ ერთი და იგივეა, სიტყვა სიტყვით გამეორებული. იმის შესახებ ცნობები ჩვენ უკვე დავბეჭდეთ ჩვენს წერაღში >Осада Константинополя Сливамы». ბაგრატის ნაწერს ცალკე წერილი მიუძღვნა ნ. მარმა. *).

ჩვენ მოვრჩით სათქმელს. მკითხველს გავაცანით, თუმცა არა ვრცლად, დიდი საუნჯე ქართველთა მამების ნამუშავევისა. უკვე დავინახეთ, რომ ეს ვეებერთელა კრებული ხუთ ექვს კაცს უწერია, რომ მისი გადაწერა დაუწყიათ 1653 წელს და დაუსრუ-

*) იხ. მისი „Изъ книги царевича Баграта“.

ლებიათ 1655 წელს გენათელის ზაქარია ქვარიანის ზედამხედველობით, რომ ქალაქშიც თვითონ უღესიათ, მეღანაც თვითონ უკეთებიათ და სხვ. და სხვ. იშრომეს მათ და თვისი ნაშრომით საკუთარი თავიც დაიშვენეს და ქვეყანასაც განძი შესძინეს. ვიდრემდე ეს ხელნაწერი არსებობს, მათი სახელი არ გაჰქრება. საქმისთვის თავდადებაც სწორედ მათ სცოდნიათ.

მ. ჯანაშვილი

